

УДК 94(474.5)''1944/1990'':355.48:930.1
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2025.59.13717>

ЛИТОВСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ІСТОРИЧНА ЛІТЕРАТУРА ПРО АНТИРАДЯНСЬКИЙ ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ У ЛИТВІ: ОЦІНКИ І ПРОБЛЕМИ

Дарюс ЮОДІС

Литовська військова академія імені генерала Йонаса Жемайтиса,
Центр дослідження геноциду та опору Литви
бул. Шило, 5а, 10322, Вільнюс, Литва
e-mail: rezmuziejus@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

У статті досліджуються оцінки і погляди на антирадянський литовський партизанський рух, а також аналізуються проблеми, які вони викликають. Основна увага приділяється радянській литовській, литовській еміграційній та сучасній литовській історичній літературі. У радянській історичній літературі литовський партизанський рух висвітлювався тенденційно і негативно, що слугувало пропагандистським цілям. У книгах і статтях поєднувалися окремі факти з літературними вигадками та фальсифікаціями. У середовищі литовської еміграції, навпаки, сформувався позитивний, романтизований погляд на литовських партизан. Однак дослідження ускладнювалися певними політичними поглядами та браком архівних матеріалів. Деякі інтерпретації подій перейшли і в сучасну литовську історичну літературу. Після проголошення незалежності Литви у 1990 р. і відкриття архівів створилися нові умови для досліджень. У наукових працях з'явилося багато нового фактографічного матеріалу. Більшість професійних істориків дотримуються об'єктивних критеріїв у своїх дослідженнях. У працях непрофесіоналів помітні протилежні оцінки, серед яких домінує позитивний погляд.

Ключові слова: Литва, Рух Опору, лісові брати, радянський режим, історіографія

Вступ. Антирадянська литовська збройна боротьба організовано тривала з 1944 до 1953 р. Після цього залишилися лише окремі партизани або невеликі їхні групи (по 2–3 особи), більшість учасників яких загинули, або були схоплені радянською державною безпекою до початку 1960-х років. Сам рух мав політичні цілі, головною з яких було відновлення незалежності Литви, втраченої в червні 1940 р. із приходом Червоної армії та встановленням радянського режиму. У політичному плані сьогодні це явище минулого потрапляє до так званої сфери інформаційних війн, тому про нього говорять і пишуть по-різному. У Литовській державі антирадянських партизан вважають національними героями, тоді як східний сусід зображує їх як “фашистських поплічників”, які вбивали мирних жителів. У другому випадку не йдеться про якусь історичну правду, адже це суцільна пропаганда.

У литовській історичній літературі, залежно від часу її написання, існують різні оцінки партизан. Одні з радянського періоду, інші після 1990 р., тобто після проголошення незалежності. Ці оцінки були зумовлені різними політичними поглядами та орієнтаціями. Правдивими можна вважати ті оцінки, які публікуються на основі об'єктивних і ґрунтовних досліджень. Таким чином, отримані висновки можуть слугувати протипологом маніпуляціям як достовірними, так і вигаданими фактами, коли не видно всієї складної картини.

Головна мета цієї статті розглянути представлення антирадянського литовського партизанського руху в історичній літературі литовською мовою. Виділити погляди на це історичне явище в різні роки, які тенденції переважали в літературі; показати можливі необґрунтовані та спрощені підходи; проаналізувати причини, чому формувалися та змінювалися такі погляди. Без сумніву, тема є дуже обширною, але в цій роботі буде показано лише основні акценти. У розвідці основна увага буде зосереджена лише на працях дослідників, а не на різних виступах політиків, оскільки це була б вже інша тема для дослідження. Хронологічні рамки статті охоплюють період від кінця 1950-х років до сьогодення. Перша дата пов'язана з тим часом, коли про партизанський рух почали писати як про явище минулого, а не сучасності.

Тема статті залишається актуальною, оскільки необхідно продемонструвати зарубіжним дослідникам стан вивчення цієї теми в литовській історичній літературі, що вже зроблено на сьогоднішній день. Абсолютна більшість текстів про литовський партизанський рух написана литовською мовою, і тому вони недоступні історикам з інших країн. Загалом бракує літератури про литовський партизанський рух іноземними мовами. У працях литовських дослідників про антирадянський збройний опір ця тема майже завжди розглядається ширше, але ґрунтовно

проаналізована історична література з цієї теми лише в працях кількох литовських авторів. Також варто зазначити, що в Литві у 2016 р. була захищена дисертація “Пам’ять партизанської війни: радянська, місцева та еміграційна”, де обговорюються питання історичної літератури.

Ця стаття поділена на частини. У кожній з них йдеться про різні інтерпретації партизанського руху, які були зумовлені різною політичною ситуацією. Увага приділяється літературі радянського періоду, литовської еміграції та, звісно, сучасній.

Виклад основного матеріалу. Радянський підхід до оцінки антирадянського партизанського руху. Під час закінчення партизанської боротьби в Литві про неї намагалися рідко писати й говорити в радянських засобах масової інформації. Зокрема у кіножурналах “Радянська Литва” (лит. Tarybų Lietuva) перших повоєнних років про неї не згадується – там показували радісний народ, позитивні новини з регіонів, як ліквідовуються наслідки війни, звітували про уявні успіхи в промисловості та сільському господарстві тощо. Такі ж теми домінували і в литовській радянській пресі. Лише іноді в радянській пресі можна було знайти факти про те, що триває антирадянська боротьба. Її учасників у той час часто називали “литовсько-німецькими націоналістами”, “бандитами”, “буржуазними націоналістами”. Про них згадували в газетних статтях, різних брошурах і прокламаціях. Зокрема, у лютому та червні 1945 р. були опубліковані звернення до литовського народу від імені керівництва радянської Литви¹. У них закликали повернутися до легального життя тих, хто переховувався від радянської влади або боровся проти неї. Це була запланована радянська акція з легалізації та деморалізації учасників опору. Комплексні заходи справили певний вплив на збройну боротьбу. У березні 1946 р. було опубліковано ще одне звернення². Актуальність боротьби проти “буржуазного націоналізму” звучала в різних офіційних промовах, які можна було знайти на сторінках газет³. Публікувалися репортажі з відкритих судових засідань, де судили учасників антикомуністичного Руху Опору. Такі відкриті суди були рідкісними, але все ж практикувалися у 1945 р. Також у газетах того часу можна знайти звернення легалізованих осіб, у яких вони закликали колишніх спільників зробити те саме. Іноді з’являлися публікації про загибель того чи іншого радянського активіста з сільської місцевості (а іноді загибель маскували словами “пішов із життя” або їхніми синонімами). З подібних матеріалів можна було зрозуміти, що боротьба триває і вона не є локальною. Однак конкретні дані виявити було неможливо. Міські жителі дізнавалися про опір від своїх родичів або знайомих із сільської місцевості. В окружних (а з 1950 р. – районних⁴) газетах також іноді з’являлися новини про суди над “бандитами”, чи про загибель окремих сільських жителів.

Окремі книги та статті з’явилися вже після завершення організованої партизанської боротьби. У цьому плані радянські автори проявляли активність наприкінці 1950-х років і протягом усіх 1960-х років, потім настала відносна пауза, а в 1980-х роках публікації знову активізувалися. Наприкінці 1950-х років, коли вже переховувалися лише окремі партизани, про їхню діяльність публікувалося більше новин, ніж тоді, коли ще тривала організована збройна боротьба. Описували не лише недавнє минуле, а й сучасність того часу. Писали про загибель радянських активістів від рук “буржуазних націоналістів”. Як не дивно, але у 1965 р. у республіканській пресі з’явилася замітка про загибель одного з останніх литовських партизанів.

Найчастіше публікувалися тенденційні матеріали про недавнє минуле (10–15 років тому), і в безпосередній боротьбі проти партизан ці публікації вже не могли бути використані. Наприкінці п’ятдесятих і в шістдесяті роки перед такими виданнями вже ставилася пропагандистська мета основними завданнями було принизити й дискредитувати антирадянську партизанську боротьбу в очах жителів Литви. Радянські пропагандисти говорили про це як про викриття антинародного характеру та злочинної сутності “буржуазних націоналістів”. Водночас радянська влада прагнула поширити свою оцінку подій серед литовської еміграції, яка виявляла інтерес до вивчення цієї боротьби. Позитивне ставлення еміграції до партизанської боротьби могло передаватися через закордонне радіо литовською мовою. Радянська влада не могла цього не бачити й не перешкоджати цьому.

Як уже зазначалося, пропагандистська боротьба почала розгоратися наприкінці п’ятдесятих. Сформульована владою оцінка подавалася в письмових роботах істориків, журналістів і людей “з народу” (найчастіше це були журналісти, які підписувалися вигаданими прізвищами, або навіть

¹ Į lietuvių tautą, *Tiesa*, 10 dąđđāēŷ 1945; Brangūs broliai ir seserys! Tarybų Lietuvos piliečiai!, *Tiesa*, 9 iàđđā 1946.

² Tarybų Lietuvos piliečiai!, *Tiesa*, 3 ėpįŷ 1945.

³ Pirmasis Tarybų Lietuvos inteligentų suvažiavimas, *Tarybų Lietuva*, 14 ėpēŷ 1945.

⁴ У цьому році в Литовській РСР проведено адміністративну реформу – повіти ліквідовувалися, а формувалися райони.

співробітники радянської держбезпеки). Наскільки все це впливало на свідомість людей важко однозначно сказати, але певною мірою впливало. Все ж таки на покоління людей, які були свідками партизанської боротьби, значний вплив мав особистий досвід, який був різним. Багато з них зберігали свої спогади в собі й не ділилися ними до настання вільніших часів, однак, навіть після цього в цих людей часто залишалося відчуття невпевненості. Значніший вплив радянський погляд міг мати на те покоління, яке народилося й виросло в радянський час і не мало альтернативних джерел інформації. У той час старше покоління не ділилося спогадами навіть у домашній обстановці. Звісно, складно однозначно оцінити, наскільки радянська література вплинула на свідомість людей і наскільки сформувала негативне ставлення до партизанського руху, але свою частку вона залишила в колективній пам'яті.

У радянській літературі формувався не образ партизана, а бандита – вихідця “з соціально чужого середовища”, найчастіше з куркульського. Науково-ідеологічно їх називали “буржуазними націоналістами”. Часто описувалося, як вони вчиняли вбивства мирних жителів або радянських активістів, що мало створити враження безглуздості, викликані злістю “бандитів” до нового радянського ладу. Також писалося про їхні мрії щодо відновлення буржуазного ладу в Литві, де вони могли б і далі експлуатувати працю робітників і селян. Рідше згадувалося, що до лав “бандитів” потрапляли введені в оману або налякані люди. Стверджувалося, що підривна діяльність інспірувалася спецслужбами США і Великої Британії, а на їхній службі перебували литовські емігрантські організації. Така точка зору вже раніше відображалася в документах МДБ і нічого нового не було вигадано. Проте таке уявлення про Захід було зручним у період “Холодної війни”. Такий типовий образ “бандита” передавався через різні засоби інформації – пресу, радіо, кіно (телебачення). Якщо висловитися по-радянськи, то антирадянська партизанська боротьба вважалася закономірною класовою боротьбою. Тези “підтверджувалися” цитатами класиків марксизму-ленінізму, а праці радянських публіцистів, істориків тощо підганялися під цю ідеологію.

Поштовхом для розвитку пропагандистських акцій стало створення у 1958 р. за рішенням ЦК Комуністичної партії Литви (КПЛ) Редакції з публікації архівних документів (далі – Редакція), яка діяла до 1975 р. Згодом її роботу продовжили співробітники Інституту історії партії при ЦК КП Литви. Згадана Редакція формально належала до Академії наук Литовської РСР, але там працювали політично благонадійні особи, часто – колишні співробітники радянських органів держбезпеки. Матеріали для публікацій надходили з архівів КДБ. Від Комітету до Редакції передали тисячі копій протоколів допитів заарештованих учасників антирадянського опору та свідків, а також оригінальні документи партизанів тощо. Проте, в основному, у підготовлені видання партизанська документація не увійшла – увагу зосередили на публікації протоколів допитів, точніше – спеціально підібраних уривків із цих протоколів. З сучасної точки зору, факти, викладені в цих протоколах, викликають багато запитань. Нині вже відомо, що за сталінського режиму під час слідства застосовувалися фізичні тортури та психологічний тиск. Це були насильницьки вибиті свідчення. Крім того, багато підслідних не розуміли російської мови й підписували протоколи, не розуміючи їхнього змісту. Через ці причини такі джерела викликають сумніви щодо їхньої достовірності й оцінюються як суперечливі. Однак для радянського правосуддя вони слугували доказами вини, а згодом, у пропагандистських цілях, подавалися як беззаперечні факти злочинної сутності “буржуазних націоналістів”. При цьому публікувалися тенденційно підібрані уривки з протоколів без зазначення пропусків. Найчастіше в них йшлося про вбивства й грабежі, скоєні “бандитами”. Також варто зазначити, що посилання під публікаціями давалися не на архів КДБ, а на власний архів Редакції, чим намагалися замаскувати першоджерело. Загалом Редакція підготувала дев'ять збірників із серії “Факти звинувачують”⁵. У них подавалися не лише матеріали про антирадянських партизанів, а й численні звинувачення на адресу “буржуазних націоналістів” за їхні дії під час радянсько-німецької війни. Формувалася думка, що “буржуазні націоналісти” співпрацювали з “фашистами”, а потім, уникаючи покарання, втекли на Захід або пішли в антирадянське підпілля. Окремі томи були присвячені виключно дискредитації антирадянських партизанів. До появи цих збірників та ж Редакція видавала окремі книги невеликого обсягу⁶. У деяких із них писалося про “бандитизм”, часто в емоційній формі, у стилі нарисів, щоб викликати в читачів ненависть до “бандитів”.

⁵ *Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antiliaudinę veiklą*. V rinkinys (Vilnius: 1962); *Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje*. VI rinkinys. (Vilnius: 1964); *Kruvinos žudikų pėdos. Nacionalistų antiliaudinė veikla pietinėje Žemaitijos dalyje*. IX rinkinys. (Vilnius: 1968).

⁶ A. Vabalas, *Kraują sugėrė Dzūkijos smėlis*. (Vilnius: 1960); *Mirties pėdsakai prie Nevėžio*. (Vilnius: 1960).

Усі ці видання ставали джерелами для інших радянських публіцистів та істориків, які не мали вільного доступу до архівних фондів, хоча й писали “правильно” за радянськими мірками. Проте, якщо уважно вивчити цей матеріал, можна знайти факти, які не згадувалися або не коментувалися в інших радянських публікаціях. Зокрема у дев’ятому томі публікувалися уривки допитів Йонаса Жемайтиса (лит. Jonas Žemaitis), у яких зазначено, що в лютому 1949 р. була створена організація “Рух боротьби за свободу Литви” (лит. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis), головою якої було обрано згаданого Й. Жемайтиса. Ця організація об’єднала партизанський рух у Литві. На той час про це ніде не писалося лише в цій книзі. Такий факт уже свідчив про те, що партизани мали свою структуру, а не були окремими “бандитами”. Якщо критично прочитати весь матеріал із серії “Факти звинувачують”, то певною мірою можна пізнати литовський партизанський рух не лише з точки зору радянської пропаганди. Так само робили деякі литовські емігранти, які не мали інших джерел. Очевидно, що на основі згаданого матеріалу було важко скласти уявлення про всю структуру опору та його масштаб.

Видання Редакції претендували на науковість, як публікації першоджерел. Випуск серії припинився після виходу дев’ятого збірника з серії “Факти звинувачують”. Справжня причина цього поки що остаточно невідома. Можливо, ініціатори серії перестаралися, зображаючи литовців як “посібників фашистів і націоналістів”, адже, згідно з офіційною версією, литовці були частиною радянського народу, який боровся за радянську владу, а такі видання суперечили цій офіційній версії.

Оригінальні уривки і перекази з різними авторськими доповненнями з книг серії “Факти звинувачують” публікувалися в місцевій пресі. Проте книги й статті на партизанську тематику друкувалися не лише під керівництвом Редакції. Часто постачальником матеріалів був той самий КДБ (безпосередньо або через посередників), а автори ховалися під псевдонімами. Зі звітів Комітету видно, що його співробітники підбирали архівні матеріали для публікацій. У письмових роботах змішувалися реальні події з вигадками авторів. Емоційно описувалися важкі дні “радянських людей” післявоєнної доби та звірства “бандитів”. Стиль підбирався так, щоб бути зрозумілим широкому загалу.

Ось, зокрема, у 1961 р. була видана книга “Стерв’ятники з чужого боку”⁷. Перед цим вона публікувалася в головній республіканській газеті “Tiesa” (укр. “Правда”), а згодом була видана і російською мовою. Головним героєм книги є литовський партизан Юозас Лукша (лит. Juozas Lukša), який у 1947 р. вирушив на Захід із партизанськими завданнями, а в 1950 р. повернувся і через рік загинув у перестрілці з агентами МДБ. Після цього МДБ (згодом КДБ) продовжував різні радіоігри з американською розвідкою та частиною литовської еміграції. Після завершення гри, не досягнувши первинних оперативних цілей, КДБ почав готувати матеріал для пропагандистського видання. У литовській еміграції видавалися мемуари цього партизана, і ця радянська книга мала стати своєрідною ідеологічною протигаю. У ній головний герой виходець із “куркульської” родини стає “бандитом” і разом зі своїми спільниками бере участь у вбивствах і грабежах литовських селян. Потрапивши на Захід, він вступає на службу до американської розвідки і за її завданням повертається до Литви для збору шпигунської інформації та посилення “бандитського” терору. У позитивному світлі зображуються чекісти (під вигаданими іменами⁸) та їхня агентура⁹. Багато з написаного в цій книзі було вигадано авторами, але деякі факти були взяті з архівних документів. Для пропагандистських цілей книгу планували поширити серед литовської еміграції. Книга мала продовження. У тій самій газеті “Tiesa” з’явилася серія статей під назвою “Стерв’ятники не повертаються в гніздо” (лит. Vanagai negrąta á lizdą), однак, нова книга так і не була опублікована.

За схожою схемою (справжні факти перемішані з тенденційними вигадками) писалися й інші книги та статті. Особливо багато матеріалів про події минулого на місцях публікувалося в районній пресі 1960-х років. Таким чином, тема наближалася до конкретної місцевості і часто не без участі КДБ як постачальника матеріалів. У цих публікаціях також можна було дізнатися певні нові відомості, але водночас легко було й помилитися навіть у конкретних фактах. Автори часто повідомляли про уявні “злочини” партизанів, багато фактів перекручувалося й фальсифікувалося, оскільки, саме такі епізоди мали впливати на емоції читачів.

⁷ M.Chienas, K.Šmigelskis, E.Uldukis, *Vanagai iš anapus* (Vilnius: 1961).

⁸ Під литовськими прізвищами. Хоча у той час більшість чекістів у Литві були російськомовні, котрі планували і здійснювали операції проти цього та інших партизанів.

⁹ Зрозуміло, що у книзі вони так прямо не називаються.

У радянський час писали не лише про злочини “бандитів”, а й про самовіддану боротьбу чекістів, “народних захисників”¹⁰, активістів і різних “патріотів” (так часто називали агентів радянської держбезпеки). Усі ці діячі найчастіше мали литовські прізвища, бо з пропагандистської точки зору потрібно було показати, що з “бандитизмом” боролися й перемогли самі литовці. Про “інтернаціональну” допомогу воліли мовчати. Проте, як тепер відомо, придушенням опору керували працівники органів безпеки та партійного апарату, які прибули з інших регіонів СРСР. На задану тему готувалися статті й книги. Якщо порівняти ці тексти з архівними документами, видно, як у них переплутані всі сюжети, багато невідповідностей у часі й просторі. Це стосується всіх видань подібного жанру. Зокрема в одній роботі описується нібито свідок (чекіст), який пригадує, як опергрупа захопили одного “ватажка” і як ішли на операцію по снігу¹¹. Дивно, але в серпні в Литві ніколи не буває снігу, а за архівними документами цього партизанського командира було схоплено саме в цьому місяці. Це, звісно, деталі, але в таких книгах багато й значущіших помилок. Архіви КДБ показують зовсім інші обставини, за яких загинув або був заарештований той чи інший партизанський командир, знищений штаб підрозділу, ніж описується в подібних публікаціях. Залишається питання: чия це фантазія – того, хто ділився спогадами, чи того, хто їх записував? Ті самі проблеми завжди трапляються в мемуарах чекістів і “народних захисників”, які видавалися у вигляді книг і статей. Як правило, колишні “народні захисники” часто мали низький рівень освіти, тому їм допомагали різні літературні співавтори¹². У підсумку виходили спільні твори, в яких перемішувалися спогади й вигадки. У літературі того часу писали і про колишніх агентів радянської держбезпеки, але їх прямо так не називали. У більшості випадків держбезпека не розкривала своїх агентів, а іноді навіть намагалася відвести від них підозру. Усе це робилося з оперативних міркувань. Розкрити агентуру представляли як радянських патріотів, які добровільно допомагали чекістам, або як колишніх “бандитів”, що визнали свої попередні помилки. Слід пам’ятати, що більшість агентури в повоєнні роки була завербована на “компрометуючому матеріалі” й працювала під примусом, рятуючи власне життя або життя своїх близьких, але про це не писали. Іноді таких персонажів у літературі називали розвідниками. Про одного з них Вітаутаса Ремейку (лит. Vytautas Remeika) писали статті й книжки¹³. Його “подвиг” потрапив до книги про чекістів союзного значення¹⁴. За офіційною біографією він був комсомольцем, лікарем¹⁵, який, проникнув у “банду”, допоміг виявити 17 місць укриття “бандитів”, але сам загинув. Проте в усіх творах про нього, якщо порівнювати з архівними даними, видно багато неузгодженостей і суперечностей.

Іноді в ролі “розвідників” виступали вигадані особи. Так, у 1976 р. із пропагандистською метою була видана книга “розвідника” Йозаса Якайтиса (лит. Juozas Jakaitis) під назвою “Стежкою зради”¹⁶, яка мала викривати “ворожу” діяльність литовських емігрантів та їхні зв’язки зі спецслужбами Заходу. Тепер встановлено, що книга була підготовлена на основі матеріалів КДБ, а її автором був колишній співробітник КДБ Литовської РСР.

Якщо говорити загалом, то в таких творах дуже важко відокремити факти від вигадок. У них багато замовчувань. У статтях і книгах про борців проти “бандитизму” майже нічого не писалось про головну військову силу, яка придушувала партизанський опір. Можна знайти лише незначні згадки про участь внутрішніх військ СРСР у цих подіях, але з цього неможливо скласти уявлення про загальний масштаб військових операцій проти литовських партизанів.

Обов’язково слід зробити огляд праць професійних істориків того часу. Кількість історичних публікацій була значно меншою порівняно з публіцистикою. Іноді навіть готувалися дисертації на цю тематику, однак, не всі вони згодом видавалися у вигляді книг. Що ж спільного у всіх працях радянських істориків? У них рідко цитуються первинні джерела (у цьому випадку найчастіше посилаються на партархів), а всі висновки опираються на вже опубліковану літературу. Усі події інтерпретуються з позиції класової боротьби, опираючись на радянську ідеологію. Іноді радянські автори полемізують з литовськими емігрантами, критикують їхні погляди, звинувачують у фальсифікації історії. Прикладом є книга Альгірдаса Ракунаса (лит. Algirdas Rakūnas), яка так і

¹⁰ Так з 1945 р. у радянській Литві офіційно називали учасників винищувальних загонів.

¹¹ P. Rimkus, *Rūstusis pavasaris*. (Vilnius: 1962).

¹² *Liaudies gynėjų žodis*. (Vilnius, 1987).

¹³ M. Barysas, *Paskutinis šūvis*. (Vilnius, 1976).

¹⁴ “Чекисты”, Сост. Л. Корнешов (Москва: Изд-во Молодая гвардия, 1972).

¹⁵ За документами МГБ агент “Чесний”.

¹⁶ J. Jakaitis, *Isdavystės kelias* (Vilnius: 1976).

називається “Класова боротьба в Литві”¹⁷. Уже з назви видно, що в той час вважалося, ніби класова боротьба почалася з приходом радянської влади у 1940 р. й тривала до 1951 р. Звісно, це не відповідає реальній ситуації того часу. У книзі багато цитат класиків марксизму-ленінізму і вибраних фактів про вбивства радянських громадян “бандитами”. З неї неможливо дізнатися нічого про організаційну структуру партизанського руху, нові статистичні дані, чи про те, як саме було придушено опір (йдеться лише про “народних захисників”). Слід зазначити, що в книзі коротко згадується про депортацію сімей учасників Опору, про незаконні репресії та “необдумані” дії¹⁸. Про репресивні дії радянської влади говориться дуже м’яко. Автор згаданої книги пише, що на окремих етапах класової боротьби в республіці проявлялися елементи громадянської війни¹⁹. Думка про громадянську війну трапляється і в наш час, але такі автори не беруть до уваги той факт, хто був справжнім господарем у республіці в повосенний час. У руках партійних функціонерів і державних чиновників, котрі прислані у республіку з інших регіонів СРСР концентрувались усі владні повноваження, а не в місцевих литовців. У цій та інших працях радянських істориків часто згадується про підривну діяльність Заходу, підбурювання закордонних “націоналістів” до збройної боротьби. Тут навіть простежувався нібито взаємозв’язок між діями США та партизанами в Литві, коли, мовляв, Америка готувалася до війни проти СРСР²⁰. Радянські автори перетворили епізодичні контакти литовських партизан із Заходом на тісну співпрацю. Це відповідало ідеології “Холодної війни”. Сучасні дослідження показують, що західні союзники ніколи свідомо не провокували партизанську боротьбу в Литві.

Слід звернути увагу, що майже в усіх згаданих виданнях критика також була спрямована проти Католицької Церкви. Це слугувало як антирелігійна література, придатна для атеїстичного виховання. Католицька Церква зображувалася як співучасник і благословитель діяльності “буржуазних націоналістів”. Служителі костелу представлялися як лицеміри та лукаві особи. Такої літератури було чимало. Одна з книг із серії “Факти звинувачують” була присвячена Католицькій Церкві й мала назву “Вбивці під покровом костелу”²¹ (перевидавалася тричі). Увесь викривальний матеріал складався з підібраних уривків протоколів допитів заарештованих представників духовенства та служителів костелу. Немає сумнівів, що частина священнослужителів (особливо в сільській місцевості) була пов’язана з Рухом Опору й допомагала партизанам. Однак вся Католицька Церква в Литві не могла підтримувати опір з різних причин. Радянській владі не вдалося домогтися від Католицької Церкви Литви, щоб вона видала звернення з осудом партизанського руху. Церква зазнавала репресій з боку влади. З 1944 до 1953 р. було заарештовано 362 представники духовенства²². У 1947 р. у Литві на волі залишився лише один єпископ. Звісно, про це радянські книги не писали незручні факти просто приховувалися. Зокрема не згадувалося про розстріл єпископа Вінцентаса Борисєвічюса (Vincentas Borisevičius) у 1946 р. (писалося, що він помер)²³. Не публікувалися й ті протоколи допитів, з яких видно, що єпископ допомагав людям із гуманних міркувань, а під час війни рятував євреїв. Радянська література тенденційно зображувала діяльність Католицької Церкви, не згадуючи про моменти, які були несприятливими для радянської сторони. Католицька Церква Литви ніколи не примирилася з радянською дійсністю й продовжувала неозброєний спротив радянському режиму.

Проблематичнішою виглядала картина в художній літературі та кіно. Незважаючи на всю схематичність творів того часу, яких було чимало, існували й такі, в яких усе описувалося не так однозначно, як у пропагандистських роботах, і в яких було сказано більше, ніж у науково-історичній літературі. Митцям допомагали переносні смисли, притаманні мистецтву. Зокрема згадувалися трагедії людей того часу, не прославлялися “подвиги” “народних захисників” тощо. Досі точаться дискусії про те, що саме хотів сказати той чи інший митець своїм твором.

Узагальнюючи радянську історичну літературу стосовно антикомуністичного Руху Опору (наукову чи публіцистичну), можна сказати, що в ній тенденційно й негативно висвітлювалося литовське партизанське рух. Уся вона була призначена для пропагандистських цілей. Сам опір історично широко не аналізувався домінувала радянська ідеологічна оцінка. У виданнях змішувалися справжні факти з літературними вигадками та різного роду фальсифікаціями. Оцінки відповідали умовам “Холодної

¹⁷ A. Rakūnas, *Klasiau“ kova Lietuvoje 1940–1951 metais*. (Vilnius: 1976).

¹⁸ Там само, 193–194.

¹⁹ Там само, 213.

²⁰ S. Laurinaitis; A. Rakūnas, “Atominio šantažo kvaitulyje” *Laikas ir įvykiai*, 10, 20.

²¹ *Žudikai bažnyčios prieglobstyje* (Vilnius: 1961).

²² *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m.*, t. 3, V. Tininis (Vilnius: 2003), 251–252.

²³ *Bažnyčios prieglobstyje. Kalba faktai* (Vilnius: 1983), 29.

війни” та атеїстичного виховання. Сьогодні в Литві на цю літературу дивляться особливо критично. Позитивно її сприймають лише ті автори, які налаштовані проти литовського партизанського руху.

Погляд литовської еміграції. Не помилимося, якщо скажемо, що у литовської еміграції сформувалося й домінувало ідеалістичне (романтичне) уявлення про партизанську боротьбу в Литві. Найбільша й найвпливовіша громада литовської еміграції знаходилася у США. Політичними, культурними та іншими організаціями, в основному, керували емігранти 1944 р. – ті, хто емігрував напередодні встановлення окупації Литви і встановлення радянського режиму, а також діти, народжені в таких родин. Їхнє ставлення до радянської влади було різним за ступенем ворожості. Слід зазначити, що у США та в інших країнах існувала невелика громада литовців прокомуністичної орієнтації, яка складалася з економічних емігрантів початку ХХ століття. З кожним роком їхня чисельність природним чином зменшувалася, і з часом їхній вплив зійшов нанівець. Серед антирадянськи налаштованих емігрантів постійно точилася боротьба за керівні позиції. Ознаки цього явища проявилися вже в перші післявоєнні роки, коли почалися суперечки щодо того, хто є справжнім представником партизанської боротьби на Заході. Протистояння серед литовських емігрантів виявлялося у взаємних, не завжди обґрунтованих звинуваченнях. Усе це тривало до розпаду СРСР, і навіть сьогодні це можна простежити в окремих публікаціях. Політичні настрої також впливали на оцінку антирадянського литовського партизанського руху. Правомірність такої боротьби не ставилася під сумнів, однак, у деяких виданнях (автори яких належали до ліберального напрямку в історіографії) порушувалося питання: чи правильною була на той час форма збройного спротиву, чи існувала можливість незбройної боротьби, а також висловлювалися інші критичні зауваження.

Ще однією серйозною перешкодою для широких досліджень була нестача автентичних архівних матеріалів. У перші післявоєнні роки в емігрантській пресі публікувалися статті про діяльність партизан у Литві, але найчастіше це були лише вигадки. Згодом головним джерелом інформації про партизанський рух стали мемуари партизана Юозаса Лукші (лит. Juozas Lukša), який у 1947 р. двічі перетинав державний кордон СРСР. У 1948–1950 роках він жив і працював у Швеції, Західній Німеччині та Франції, а в 1950 р. повернувся до Литви, де й загинув. У 1950 р. у США було видано його спогади під назвою “Партизани за залізною завісою”, які до 1990 р. ще двічі перевидавалися під назвою “Партизани”, а також були підготовлені англійською мовою. Юозас Лукша став найвідомішим партизаном серед литовської еміграції, а його письмові праці формували загальну оцінку спротиву в еміграційному середовищі. Його книга стала головним джерелом для багатьох емігрантських авторів. Також використовувалися інші документи, написані ним на Заході, а також партизанські документи, переправлені з Литви. Однак пізніше на Захід, за сприяння радянських органів держбезпеки, потрапили документи, нібито від осіб, які представляли ненасильницький (пасивний) спротив. У цих документах партизанський рух зображувався як безперспективне й шкідливе явище для литовського народу. Такі документи, доставлені радянською агентурою, були фальсифікацією, але частина емігрантських авторів повірила в цю інформацію і, не піддаючи її критичному аналізу, використовувала у своїх працях. Також джерелом для емігрантів стала радянська література про “бандитів”, яка поширювалася за кордоном. Критично оцінюючи її, з’явилася можливість дізнатися про нові факти антирадянського спротиву в Литві.

Спираючись на книгу Юозаса Лукші та доповнивши її іншими наявними матеріалами, одним із перших опублікував книгу про спротив Юозас Бразайтіс (лит. Juozas Brazaitis), який обрав псевдонім Судувіс (Sūduvis)²⁴. Цей автор особисто спілкувався з Ю. Лукшею, коли той перебував на Заході. Книга під назвою “У повній самотності” мала символізувати абсолютну ізольованість литовського Руху Опору, який протягом багатьох років без сторонньої допомоги протистояв комуністичному режиму в Литві. У книзі романтизовано описано саме антирадянське литовське підпілля, його формування та боротьбу.

В еміграції книги й статті видавалися не лише литовською, а й іноземними мовами – найчастіше англійською²⁵. Це дозволяло розширити коло читачів. У такій літературі поєднувалися і романтичне, і наукове бачення.

²⁴ N. E. Sūduvis, *Vienų vieni: Dvidešimt penkerių metų rezistencijoje* (New York: 1964).

²⁵ Vytautas Stanley Vardys, “The partisan movement in postwar Lithuania”, *The Slavic Review*, vol. XXII, 3 (1963): 499–522; K.V. Tauras, *Guerilla Warfare on the Amber Coast*, New York: Voyages Press, 1962; Tomas Remeikis, *Opposition to Soviet Rule in Lithuania 1945–1980*, Chicago 1980.

Варто звернути увагу на ті образи партизанського руху, які перейшли в сучасну літературу й займають у ній певне місце. І це стосується не лише політичної оцінки збройного спротиву. Зокрема емігрантський політичний діяч Стасіс Жакявічюс-Жимантас (лит. Stasys Žakevičius-Žymantas) написав низку статей про литовських партизанів²⁶. Сам автор у післявоєнний час співпрацював із британською розвідкою та допомагав готувати десантників для переправлення морем до Литви. Усі ці розвідувальні операції завершилися провалом. Відправлені люди неодноразово потрапляли до рук радянських органів безпеки, а назад, на Захід, через радіозв'язок і листи надходила різноманітна дезінформація. Лише в середині 1950-х років британська розвідка усвідомила масштаби обману. Після цих подій у своїх статтях С. Жакявічюс розмірковував про антирадянський спротив, спираючись на документи з особистого архіву, серед яких були як оригінальні партизанські документи, так і сфальсифіковані матеріали МДБ. Проте автор не до кінця усвідомлював це, тому в його працях можна знайти низку неточностей. С. Жакявічюс одним із перших запропонував періодизацію партизанського руху: 1944–1946 роки – етап виникнення та організації партизанської діяльності; 1946–1948 роки – період важких боїв; 1949–1951 роки – завершення боротьби. Подібна періодизація згодом закріпилася в литовській історичній літературі.

Найвичерпнішою працею про литовських партизанів стала книга Кестутіса Гірнюса (лит. Kęstutis Girnius) “Партизанські бої в Литві”, в якій на теоретичному та практичному рівнях розглядаються проблемні питання литовського партизанського руху. Книга базується на доступній на той час в еміграції літературі та на глибокому аналізі. Без перебільшення можна сказати, що це одна з найконцептуальніших праць про литовський партизанський спротив.

Автор спростовує твердження про те, що в Литві точилася класова боротьба або громадянська війна, і тим самим доводить, що партизани не були терористами. Він також не уникає складних і суперечливих тем, зокрема, загибелі цивільних осіб від рук партизанів. Звісно, автор з об'єктивних причин, не мав доступу до архівних матеріалів, що зберігалися в Литві, тому в книзі залишилося багато неясностей щодо історії самого руху. У 1990 р. ця праця була перевидана вже в Литві, і авторський підхід Кестутіса Гірнюса до інтерпретації багатьох теоретичних питань мав і досі має значний вплив на литовську історичну літературу. Цитати з книги часто зустрічаються в працях істориків і публіцистів, особливо коли йдеться про теоретичні аспекти. У книзі запропоновано таку періодизацію партизанського руху: 1944–1946 роки – накопичення сил; 1946–1948 роки – період консолідації; 1949–1952 роки – виснаження сил. У світлі нових фактів цю періодизацію можна було б переглянути, оскільки запропоновані критерії оцінки етапів існування партизанського руху не завжди відповідають ознакам того чи іншого конкретного періоду.

Деякі емігрантські дослідники продовжили свою роботу і після 1990 р., коли з'явилося більше архівних та інших матеріалів. Зокрема, Лютас Моцкунас (лит. Liūtas Mockūnas) написав об'ємну книгу “Втомлений герой” (“Pavargęs herojus”)²⁷ про суперечливого учасника антинацистського й антирадянського спротиву Йонаса Дексниса (лит. Jonas Deksnys). Після війни Й. Декснис кілька разів нелегально приїжджав із Заходу до Литви й повертався назад із метою допомоги руху спротиву – так, як він сам це розумів. Для цього Декснис підтримував контакти з британською, американською та шведською розвідками. У 1949 р. він потрапив до рук МДБ і почав співпрацювати з радянськими спецслужбами. Автор книги намагався дивитися на події ніби збоку, без зайвих емоцій. Такий підхід став новим явищем у литовській історичній літературі. Проте серед литовських емігрантів часто трапляється ситуація, коли їм недоступні джерела російською мовою через мовний бар'єр.

Підсумовуючи, можна сказати, що в значної частини литовської еміграційної спільноти сформувався романтичний погляд на партизанський рух. Розгорнутим і об'єктивним дослідженням заважали політичні позиції та нестача автентичних матеріалів. Однак деякі ідеї та інтерпретації подій, висловлені в еміграційному середовищі, без суттєвих змін перейшли в сучасну литовську історичну літературу й допомогли сформувати певний образ литовського партизанського спротиву.

Оцінки сучасної литовської історичної літератури. Сучасні інтерпретації новітньої історії Литви з'явилися в історичній літературі лише наприкінці 1980-х років, коли демократизація в період перебудови призвела до послаблення колишніх обмежень. У цей час у республіці розпочалося

²⁶ Stasys Žymantas, “Karas, kurio niekas neskelbė”, *Dirva*, 13 лютого 1965; “Tik vienas kelias – laimėti ar žūti”. *Dirva*, 18 лютого 1965. “Miško brolių Laisvės armija”, *Dirva*, 20 лютого 1965; “Nuo viltingų iki beviltiškų kovų”, *Dirva*, 27 лютого 1965.

²⁷ Liūtas Mockūnas, *Pavargęs herojus : Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*. (Vilnius: 1997).

національне відродження. Так, на початку червня 1988 р. була створена громадська організація “Саюдіс” (від лит. *Sąjūdis* – “Рух”), яка отримала широку підтримку в суспільстві. Діяльність “Саюдісу” призвела до проголошення незалежності Литви в березні 1990 р. Багато литовських істориків прийняли ідеї “Саюдісу” і активно почали по-новому досліджувати теми, які раніше замовчувалися або висвітлювалися спотворено. На радянських позиціях залишилися лише незначна частина литовських істориків, які продовжували використовувати радянську фразеологію та повторювали шаблонні формулювання. Після провалу путчу в Москві в серпні 1991 р. вони не змогли знайти свого місця в середовищі литовських істориків.

Нові тенденції розпочалися навесні 1988 р. із обережних дискусій про замовчувані теми та події минулого. Незабаром литовські історики звернули особливу увагу на дослідження сталінських злочинів і процесу радянзації Литви. Деякі теми торкалися й питання антирадянської боротьби. Ще більше можливостей з’явилося після відкриття раніше засекречених архівних фондів у 1992–1993 роках. Дослідження тривають і досі. Ними займаються як професійні історики, так і краєзнавці та аматори історії. Демократичний устрій республіки створює для цього сприятливі умови. Неможливо охопити всю історичну літературу, присвячену темі партизанського руху, в межах однієї статті. Можна лише окреслити окремі напрямки досліджень у цій темі.

Окремо слід згадати про публікації різних джерел. Спочатку про антирадянську партизанську боротьбу почали позитивно говорити й писати колишні політичні в’язні та депортовані громадяни, які об’єднувалися в різні організації. З їхньої ініціативи розпочалося й вшанування учасників партизанського руху, почалося видання різноманітних джерел. У 1990 р. у Литві було перевидано книгу Юозаса Лукші “Партизани”²⁸. У подальшому вона ще кілька разів перевидувалася литовською мовою, а також була перекладена німецькою, шведською та українською²⁹. Для частини авторів ця книга спогадів стала своєрідним підручником з історії партизанської боротьби. У той самий час була видана невелика книжка, написана у 1949 р. партизаном Юозасом Палюнасом (Juozas Paliūnas, 1915–1952), псевдонім “Рітас”, під назвою “Шляхом партизана”³⁰. Це були перші легально видані партизанські спогади в Литві. Після цих публікацій з’явилися й інші.

З 1991 р. Литовський союз політичних в’язнів і висланих (ЛСПВ) почав видавати журнал “Архів боротьби за свободу” (*Laisvės kovų archyvas*). До 2009 р. вийшло 45 томів. Майже в кожному томі публікувалися різні архівні документи або спогади учасників спротиву. Коли було відкрито архів колишнього КДБ, розпочалася публікація архівних матеріалів, зокрема, документів антирадянського спротиву і радянських органів безпеки. Видавці згаданого журналу також підготували два збірники документів³¹ – один був присвячений публікації основних партизанських документів³², а інший – документам радянських спецслужб, в яких показано придушення спротиву.

Публікацію документів продовжили інші установи та дослідники. Зокрема Особливий архів Литви (головний зберігач архіву колишнього КДБ) видав чотири томи партизанських документів. Кожен том був присвячений окремому партизанському округу. У кожному томі є професійно підготовлений вступ до теми.

Багато документів партизанського спротиву та радянської держбезпеки, а ще більше спогадів учасників руху опублікував краєзнавець Ромас Каунеціс (лит. *Romas Kaunietis*)³³, якого навіть називають “партизанським літописцем”. З власної ініціативи він почав збирати спогади з другої половини шістдесятих років, коли займатися цим було незаконно й небезпечно. Сам дослідник неодноразово потрапляв у поле зору КДБ. До сьогодні Р. Каунеціс виконав величезну роботу, яка навіть перевищує подібні зусилля державних установ. Автор видав понад десять книг про партизанський рух, які слугують як історичною літературою, так і джерелом для нових досліджень. Найбільше в книгах розповідається про партизанську діяльність у північно-східній та центральній

²⁸ Juozas Daumantas, *Partizanai* (Vilnius: 1990).

²⁹ Юозас Даумантас, *Браття лісові* (Тернопіль: Крок, 2016), 454 с.

³⁰ *Partizano keliu. Prt. Ryto prisiminimai*.

³¹ *Laisvės kovos 1944–1953 metais*. Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Kaunas, 1996; *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais*. Nijolė Gaškaitė, Algis Kašėta, Juozas Starkauskas (Kaunas: 1996).

³² *Lietuvos partizanų. Tauro apygarda (1945–1952 m.)*. Nijolė Maslauskienė (Vilnius: 2000); *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda (1945–1952 m.)* Juozapas Romualdas Bagušauskas; *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigro rinktinė 1945–1950 m.*: Kęstutis Remeika (Vilnius: 2003); *Lietuvos partizanų Žemaičių apygarda 1945–1953 m.* (Vilnius: 2010).

³³ *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. Romas Kaunietis (Vilnius: 1996); *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. II dalis, 1 knyga. Romas Kaunietis (Vilnius, 1998); *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. II dalis, 2 knyga. Romas Kaunietis. (Vilnius: 1998).

частині Литви. У меншому обсязі інші автори також видали книги про збройний спротив в інших регіонах³⁴.

Також варто зазначити, що до сьогодні різні установи або приватні особи з власної ініціативи видали до десятка партизанських щоденників або записів³⁵. Такі первинні джерела дуже допомагають в історичних дослідженнях.

Неможливо коротко охарактеризувати всю історіографію та науковий рівень претендуючих наукових праць. Розглянемо загальні тенденції. У згаданому журналі “Архів боїв за свободу” також публікувалися різні статті про збройний спротив і його придушення в Литві. Видавці журналу підготували узагальнюючу працю про литовських партизанів³⁶. Ніеле Гашкайте видала окрему книгу про спротив, яка стала своєрідним підручником³⁷. Вона також підготувала книгу про головного командира литовських партизанів Йонаса Жемайтиса³⁸. На той час у цих працях було опубліковано багато нових фактів. Природно, що частину з них тепер можна перевірити заново. Як видно тепер, метою цих праць було якомога яскравіше показати партизанський спротив, на противагу колишній радянській літературі. Тому, багато складних і неоднозначних питань не аналізувались і не висвітлювались. ЛСПС також видала книгу Кестутіса Каспараса (лит. Kęstutis Kasparas) під назвою “Литовська війна”. У цій книзі описується та вивчається початковий період спротиву в 1944–1946 роках. У книзі багато уваги приділено підпільній організації “Литовська армія свободи”, яка діяла в підпіллі під час нацистської окупації та готувалася до антирадянської боротьби, створюючи організаційні структури та накопичуючи озброєння.

У 1993 р. Сейм Литовської Республіки ухвалив рішення на основі колишніх установ, які вивчали радянські репресії у Литві, створити Центр дослідження геноциду та спротиву мешканців Литви. Уже сама назва установи вказує на напрями її досліджень. З 1997 р. видається журнал “Genocidas ir rezistencija”, у якому публікуються наукові статті з історії нацистського та радянського періодів, зокрема, про антирадянський збройний опір і його придушення. У Центрі з цієї тематики опубліковано десятки різних наукових книг і довідників. Також Центр зібрав і нині доповнює базу даних про партизанів і репресованих. Багато досліджень виконали історики, які працювали або працюють у Центрі. Зокрема у праці історика Арвідаса Анушаускаса (лит. Arvydas Anušauskas) підраховано масштаби радянських репресій і описано аспекти діяльності радянської держбезпеки проти партизанів³⁹. У книзі Йозаса Старкаускаса (лит. Juozas Starkauskas) про внутрішні війська СРСР у Литві показано, що до 80% партизанів загинули в зіткненнях із підрозділами цих військ⁴⁰. В іншій книзі того ж автора йдеться про винищувальні загони⁴¹, створені з місцевих жителів, які мали боротися проти “бандитів”. Порівнюючи їхню боєздатність, видно, що головною військовою силою проти партизанів були не місцеві, а війська, надіслані з інших регіонів СРСР. Також Центр видав книгу про радянську держбезпеку в Литві в сталінський період⁴². У ній детально досліджено організаційну структуру, персональний склад і дії чекістів у радянській Литві. З дослідження видно, що керівний склад завжди залишався російськомовним і був надісланий з інших регіонів СРСР. Зокрема, у 1948 р. на керівних посадах МДБ Литовської РСР литовці становили лише 3,7% від загальної кількості, що дає уявлення про те, хто фактично керував придушенням литовського антирадянського спротиву.

Дуже важливо, що дослідники звертають увагу на партизанський рух у різних регіонах Литви. З'являються книги та статті⁴³. Професійно підготовлені праці вирізняються конкретністю й точністю,

³⁴ Bronius Kašeliūnas, *Dainavos partizanai: Šarūno rinktinė: dokumentai ir prisiminimai*, Vilnius, 1999. Vytautas Juodsnukis, *Suvalkijos partizanų takais* (Kaunas: 2000).

³⁵ Lionginas Baliukevičius, *Partizano Dzūko dienoraštis* (Vilnius: 2011); Justinas Lelešius–Grafas, *Partizanų kapeliono dienoraštis* (Kaunas: 2006); Balys Vaičėnas, *Partizano sąsiuviniai. Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai*. Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius (Vilnius: 2013); *Partizano Balčio dienoraštis*. Vaclovas Slivinskas (Kaunas: 2018).

³⁶ Nijolė Gaškaitė, Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Bonifacas Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* (Kaunas: 1996).

³⁷ Nijolė Gaškaitė, *Pasipriešinimo istorija 1944–1953 metais* (Vilnius: 1997).

³⁸ Nijolė Gaškaitė, *Žuvusiųjų prezidentas. Jono Žemaičio biografija* (Vilnius: 1997).

³⁹ Arvydas Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais* (Vilnius: 1996).

⁴⁰ Juozas Starkauskas, *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 m. NKVD–MVD–MGB kariuomenė partizaninio karo laikotarpiu* (Vilnius: 1998).

⁴¹ Juozas Starkauskas, *Stribai. Ginkluotieji kolaborantai Lietuvoje partizaninio karo laikotarpiu (1944–1953)*, (Vilnius: 2001).

⁴² Liudas Truska, Arvydas Anušauskas, Inga Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais (MVD–MGB organizacinė struktūra, personalas ir veikla)*, (Vilnius: 1999).

⁴³ Simonas Norbutas, *Partizano Tautvydo tėvūnija*, (Vilnius: 1999); *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Aurelija Malinauskaitė (Vilnius: 1999); Laimonas Abarius, *Partizaninio karo kronika: Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Lokio rinktinė, 1944–1951* (Utena: 2010).

завдяки чому стає зрозуміло, як розвивалися події у конкретній місцевості, що допомагає робити загальні висновки.

Слід зазначити, що науковий інтерес більшості істориків, як представників академічного середовища, привертає не стільки сама партизанська боротьба, скільки радянська політика в Литві. До другого десятиліття ХХІ століття було захищено лише кілька дисертацій на цю тему. Зараз ситуація змінюється, і їхня кількість зростає.

Більшість професійних істориків дотримуються об'єктивних критеріїв у дослідженні цієї теми. Деякі дослідники, не заперечуючи самовідданості й трагічності самої боротьби, порушують і гострі питання. Історик Людас Труска (лит. *Liudas Truska*) пише, що це не лише героїчна боротьба, самозречення, самопожертва, а й зведення особистих рахунків, помста, знецінення людського життя⁴⁴. Інший історик зазначає, що не було виправдань загибелі жінок, дітей, людей похилого віку⁴⁵. Історик Міндаугас Поціус (лит. *Mindaugas Pocius*) захистив дисертацію та підготував монографію “Інший бік Місяця”⁴⁶, де аналізує, чому в Литві гинули цивільні особи від рук партизанів. Такі дослідження викликають бурхливу реакцію та необгрунтовану критику з боку тих, хто не допускає жодних критичних сумнівів щодо подій партизанської боротьби.

Упродовж останнього десятиліття спостерігаються нові тенденції. Молоді історики шукають нові підходи до досліджень. У своїх працях вони намагаються аналізувати й поєднувати інформацію з різних джерел, зокрема, археологічні дані⁴⁷. Завдяки цьому дослідники доходять до оригінальних висновків і нових ідей.

Якщо говорити про публікації не істориків, не краєзнавців і не очевидців подій, то можна зробити висновок, що багато з них не мають наукової цінності. Часто в таких текстах трапляються фактографічні помилки, неточності, літературні вигадки, повтори. Нерідко вигадка з часом перетворюється на “факт”. Також обирається спрощений спосіб оцінки документів радянської держбезпеки – якщо інформація відповідає особистим поглядам автора, її визнають правдою, якщо ні – оголошують фальсифікацією. Такий примітивний підхід нагадує політиканство, і певна політизація цієї теми може заважати об'єктивним дослідженням.

Якщо подивитися з політичної точки зору, то партизанський спротив знайшов своє місце в державній політиці Литви. У 1999 р. Сейм Литовської Республіки визнав політичну декларацію партизанів 1949 р. державним актом, а у 2009 р. оголосив головного партизанського командира Йонаса Жемайтиса (псевдонім “Вітаутас”) – виконувачем обов'язків президента Литви. За державні кошти здійснюються різні заходи з увічнення пам'яті про партизанів.

У публіцистиці помітні дві кардинально протилежні оцінки. Один крайній підхід – це засудження всієї партизанської дійсності, зображення литовських партизанів як “бандитів”, звинувачення їх у співпраці з нацистською окупаційною владою. Можна припустити, що така негативна оцінка часто інспірується з-за кордону і може розглядатися як прояв інформаційної війни. Проте такий погляд трапляється рідше, ніж його повна протилежність – “романтичний погляд”, який не визнає жодної критики на адресу партизанів. У радикальних позиціях завжди домінують емоційність, поверхнєве знання, фактологічні неточності, заздалегідь заготовлені штампи тощо. Об'єктивні дослідники намагаються дотримуватися неупередженості.

Попри те, що вже склалася певна шкала оцінок, як вона змінюватиметься – покаже час. Проте сьогодні все ж існують можливості для розвитку нових історичних досліджень з історії литовського Руху Опору. Залишається ще багато неясних фактів і обставин, пов'язаних із партизанською боротьбою. Потребують дослідження локальні історії цього збройного протистояння. Кропітка робота з різними джерелами може стати основою для нових інтерпретацій і дати нові висновки. Дуже бракує літератури іноземними мовами на цю тему. Не завадив би й глибокий аналіз цього явища без політичної кон'юнктури.

Висновки: 1. Під час антирадянської литовської партизанської боротьби про неї майже не згадували в пресі радянської Литви. З тих поодиноких згадок було неможливо об'єктивно зрозуміти суть литовського національного спротиву. Лише з другої половини 1950-х років почали активно писати

⁴⁴ Liudas Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*. (Kaunas: 1995), 159.

⁴⁵ Vytautas Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*. (Vilnius: 1994), 57.

⁴⁶ Mindaugas Pocius, *Kita mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais*. (Vilnius: 1999).

⁴⁷ Aistė Petrauskienė, Gediminas Petrauskas, Vyckintas Vaitkevičius, *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai* (Raseiniai: 2017); Aistė Petrauskienė, Vyckintas Vaitkevičius, “Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą” *Lietuvos istorijos studijos* 34 (2014): 104–130; Aistė Čepulytė, Vyckintas Vaitkevičius, “Iš 1949 metų Lietuvos partizanų vadų susitikimo istorijos: laikas ir vieta” *Lietuvos istorijos studijos* 32 (2013): 99–124.

про антирадянських партизанів як про “бандитів” або “буржуазних націоналістів”. У радянській історичній літературі (науковій чи публіцистичній) литовський партизанський рух зображувався тенденційно й негативно, а всі публікації мали пропагандистське призначення. Історично сам спротив не аналізувався широко – домінувала ідеологічна оцінка. У виданнях змішувалися справжні факти з літературними вигадками та різного роду фальсифікаціями. Оцінки відповідали умовам “Холодної війни” та атеїстичного виховання.

2. Більшість литовської емігрантської спільноти мала антирадянські настрої, і в ній сформувався позитивний, романтизований погляд на литовський партизанський рух. Розгорнутим і об’єктивним дослідженням заважали певні політичні переконання та нестача автентичних матеріалів. Деякі ідеї та інтерпретації подій, висловлені в емігрантських друкованих виданнях, без суттєвих змін перейшли в сучасну литовську історичну літературу й допомогли сформувати певний образ литовського партизанського спротиву.

3. Наприкінці 1980-х років, у період національного литовського відродження та проголошення незалежності, були створені нові умови для дослідження партизанського руху. До сьогодні видано різноманітні збірники джерел на цю тему. З’явилися праці професійних істориків різного рівня, присвячені різним аспектам збройного спротиву. У статтях і книгах представлено багато нового фактографічного матеріалу та інтерпретацій. Більшість професійних істориків дотримується об’єктивних критеріїв у дослідженні цієї проблематики. Частина з них досліджує суперечливі моменти цього явища, не заперечуючи самовідданості й трагічності самої боротьби.

Сьогодні молоді історики шукають нові підходи до вивчення партизанського руху. У своїх роботах вони систематизують та аналізують інформацію з різних джерел. Більшість публікацій, автори яких не є істориками, краєзнавцями або свідками подій, не мають наукової цінності через численні недоліки. У таких роботах простежуються дві кардинально протилежні оцінки – повністю негативна та романтизована. В історіографії досі залишається багато неясних фактів і обставин, пов’язаних із історією партизанської боротьби. Потрібна кропітка робота з різними джерелами.

REFERENCES

- Anušauskas Arvydas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais* (Vilnius: 1996). (in Lithuanian)
Archyviniai dokumentai apie nacionalistų antilaudinę veiklą. V rinkinys (Vilnius: 1962). (in Lithuanian)
Aukštaitijos partizanų prisiminimai. II dalis, 1 knyga. Romas Kaunietis (Vilnius, 1998). (in Lithuanian)
Aukštaitijos partizanų prisiminimai. II dalis, 2 knyga. Romas Kaunietis. (Vilnius: 1998). (in Lithuanian)
Aukštaitijos partizanų prisiminimai. Romas Kaunietis (Vilnius: 1996). (in Lithuanian)
Baliukevičius Lionginas, *Partizano Dzūko dienoraštis* (Vilnius: 2011). (in Lithuanian)
Balys Vaičėnas. *Partizano sąsiuviniai. Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai.* Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius (Vilnius: 2013). (in Lithuanian)
Barysas M., *Paskutinis šūvis.* (Vilnius, 1976). (in Lithuanian)
Bažnyčios prieglobstyje. Kalba faktai (Vilnius: 1983), 29. (in Lithuanian)
Brangus broliai ir seserys! Tarybu Lietuvos pilieciai!, Tiesa, 9 marta 1946. (in Lithuanian)
Buržuazinių nacionalistų gaujų siautėjimas Dzūkijoje. VI rinkinys. (Vilnius: 1964). (in Lithuanian)
Chienas M., Šmigelskis K., Uldukis E., *Vanagai iš anapus* (Vilnius: 1961). (in Lithuanian)
Daumantas Juozas, *Brattia lisovii* (Ternopil’: Krok, 2016), 454 s. (in Ukrainian)
Daumantas Juozas, *Partizanai* (Vilnius: 1990). (in Lithuanian)
Gaškaitė Nijolė, Kuodytė Dalia, Kašėta Algis, Ulevičius Bonifacas, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m..* (Kaunas: 1996). (in Lithuanian)
Gaškaitė Nijolė, *Pasipriešinimo istorija 1944–1953 metais* (Vilnius: 1997). (in Lithuanian)
Gaškaitė Nijolė, *Žuvusiųjų prezidentas. Jono Žemaičio biografija* (Vilnius: 1997). (in Lithuanian)
I lietuviu tauta, Tiesa, 10 fevralia 1945. (in Lithuanian)
Jakaitis J., *Išdavystės keliu* (Vilnius: 1976). (in Lithuanian)
Juodsnukis Vytautas, *Suvalkijos partizanų takais* (Kaunas: 2000). (in Lithuanian)
Justinas Lelešius–Grafas, *Partizanų kapeliono dienoraštis* (Kaunas: 2006). (in Lithuanian)
Kašelionis Bronius, *Dainavos partizanai. Šarūno rinktinė: dokumentai ir prisiminimai.* (Vilnius, 1999). (in Lithuanian)
Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m., t. 3, V. Tininis (Vilnius: 2003), 251–252. (in Lithuanian)
Kruvinos žudikų pėdos. Nacionalistų antilaudinė veikla pietinėje Žemaitijos dalyje. IX rinkinys. (Vilnius: 1968). (in Lithuanian)
Laurinaitis S.; Rakūnas A., “Atomio šantažo kvaitulyje” *Laikas ir įvykiai*, 10, 20. (in Lithuanian)
Laimonas Abarius, *Partizaninio karo kronika: Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Lokio rinktinė, 1944–1951* (Utena: 2010). (in Lithuanian)

- Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Aurelija Malinauskaitė (Vilnius: 1999). (in Lithuanian)
- Liaudies gynėjų žodis*. (Vilnius: 1987). (in Lithuanian)
- Laisvės kovos 1944–1953 metais*. Dalia Kuodytė, Algis Kašėta (Kaunas, 1996). (in Lithuanian)
- Lietuvos partizanų Žemaičių apygarda 1945–1953 m.* (Vilnius: 2010). (in Lithuanian)
- Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tigr rinktinė 1945–1950 m.*: Kęstutis Remeika (Vilnius: 2003). (in Lithuanian)
- Lietuvos partizanų. Tauro apygarda (1945–1952 m.)*. Nijolė Maslauskienė (Vilnius: 2000). (in Lithuanian)
- Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais*. Nijolė Gaškaitė, Algis Kašėta, Juozas Starkauskas (Kaunas: 1996). (in Lithuanian)
- “Misko broliu Laisvės armija”, *Dirva*, 20 avgusta 1965. (in Lithuanian)
- Mockūnas Liūtas, *Pavargęs herojus : Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*. (Vilnius: 1997). (in Lithuanian)
- veikla*, (Vilnius: 1999). (in Lithuanian)
- Norbutas Simonas, *Partizano Tautvydo tėvūnija*, (Vilnius: 1999). (in Lithuanian)
- “Nuo viltingu iki beviltsku kovu”, *Dirva*, 27 avgusta 1965. (in Lithuanian)
- Partizano Balčio dienoraštis*. Vaclovas Slivinskas (Kaunas: 2018). (in Lithuanian)
- Petrauskienė Aistė, Vaitkevičius Vyktintas, “Kelyje į 1949 metų partizanų vadų susitikimą” *Lietuvos istorijos studijos* 34 (2014): 104–130. (in Lithuanian)
- Petrauskienė Aistė, Petrauskas Gediminas, Vyktintas Vaitkevičius, *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai* (Raseiniai: 2017). (in Lithuanian)
- Pirmasis Tarybu Lietuvos inteligentu suvaziavimas, Tarybu Lietuva, 14 įjulia 1945. (in Lithuanian)
- Pocius Mindaugas, *Kita mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais*. (Vilnius: 1999). (in Lithuanian)
- Rakūnas A., *Klasia “kova Lietuvoje 1940–1951 metais*. (Vilnius: 1976). (in Lithuanian)
- Remeikis Tomas, *Opposition to Soviet Rule in Lithuania 1945–1980*. (Chicago: 1980). (in English)
- Rimkus P., *Rūstusis pavasaris*. (Vilnius: 1962). (in Lithuanian)
- Starkauskas Juozas, *Stribai. Ginkluotieji kolaborantai Lietuvoje partizaninio karo laikotarpiu (1944–1953)*, (Vilnius: 2001). (in Lithuanian)
- Starkauskas Juozas, *Čekistinė kariuomenė Lietuvoje 1944–1953 m. NKVD–MVD–MGB kariuomenė partizaninio karo laikotarpiu* (Vilnius: 1998). (in Lithuanian)
- Sūduvis N. E., *Vienų vieni: Dvidešimt penkerių metų rezistencijoje* (New York: 1964). (in Lithuanian)
- Tarybu Lietuvos piliečiai!, Tiesa, 3 iunja 1945. (in Lithuanian)
- Tauras K. V., *Guerilla Warfare on the Amber Coast* (New York: Voyages Press, 1962). (in English)
- “Tik vienas kelias – laimėti ar zuti”. *Dirva*, 18 avgusta 1965. (in Lithuanian)
- Tininis Vytautas, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*. (Vilnius: 1994), 57. (in Lithuanian)
- Truska Liudas, *Lietuva 1938–1953 metais*. (Kaunas: 1995), 159. (in Lithuanian)
- Liudas Truska, Arvydas Anušauskas, Inga Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais (MVD–MGB organizacinė struktūra, personalas ir veikla)*, Vilnius, 1999. (in Lithuanian)
- Vabalas A., *Kraują sugėrė Dzūkijos smėlis*. (Vilnius: 1960); *Mirties pėdsakai prie Nevėžio*. (Vilnius: 1960). (in Lithuanian)
- Vytautas Stanley Vardys, “The partisan movement in postwar Lithuania”, *The Slavic Review*, vol. XXII, 3 (1963): 499–522. (in English)
- Zymantas Stasys, “Karas, kurio niekas neskelbe”, *Dirva*, 13 avgusta 1965. (in Lithuanian)
- Čepulytė Aistė, Vaitkevičius Vyktintas, “Iš 1949 metų Lietuvos partizanų vadų susitikimo istorijos: laikas ir vieta” *Lietuvos istorijos studijos* 32 (2013): 99–124. (in Lithuanian)
- Žudikai bažnyčios prieglobstyje* (Vilnius: 1961). (in Lithuanian)
- “Chekisty”, Sost. L. Korneshov (Moskva: Izd-vo Molodaya gvardiya, 1972). (in Russian)

LITHUANIAN HISTORIOGRAPHY AND HISTORICAL LITERATURE ON THE ANTI-SOVIET PARTISAN MOVEMENT IN LITHUANIA: ASSESSMENTS AND PROBLEMS

Darius JUODIS

General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania,
Genocide and Resistance Research Center of Lithuania

Šilo str., 5a, 10322, Vilnius, Lithuania

e-mail: rezmuziejus@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

This article analyses the assessments of and attitudes towards the anti-Soviet Lithuanian partisan movement. At the same time it also looks at the problems which are raised by this issue. The main focus is on Soviet, emigrant, and contemporary Lithuanian historical literature. In Soviet Lithuanian literature, the Lithuanian partisan movement was often depicted in a biased and negative light for propaganda purposes. What's more, books and articles of that time often mixed various facts with literary ingenuities and falsifications. Lithuanian emigrant writers, however, offered a positive, romantic attitude of Lithuanian partisans. In their new home, the research was often hampered by a degree of political bias and a lack of archival material. Some interpretations of events, however, have reached contemporary Lithuanian historical literature. In 1990, following the proclamation of Lithuania's independence, and later, after the opening up of the archives, new research opportunities arose. A good deal of new factographic material has been presented in written work which has been published since then. While most professional historians apply objective criteria in their research, non-professional writers offer two opposite assessments, with an absolutely positive approach to the history of the partisan struggle being the dominant one.

Key words: Lithuania, Resistance Movement, Forest Brothers, Soviet regime, Historiography.

